

≡ דחיית נפש מפני נפש ≡

רס"ן הרב שאול אופן | רב בסיס פלמחים

א | מבוא

במאמר שלפנינו נעסוק בדילמה מוסרית: האם ניתן להציל נפש באמצעות פעולה שגורמת להריגת נפש של אדם אחר? לסוגיה זו פרטים רבים והסתעפויות ענפות, עליהן נדון בהמשך.

שאלה זו נדונה בתלמוד ובפוסקים מהיבטים שונים, וישנם בניהון חילוקים דקים ועדינים. בגלל מורכבות הדינים ובפרט בנושא חמור כל כך בדיני נפשות, חשוב לציין כי אינני מתיימר לפסוק הלכה למעשה; עם זאת, במהלך המאמר אציג גם כמה שאלות שנשאלו הלכה למעשה, ואביא את דעות הפוסקים אודותיהן.

בפרק הראשון נפרט מושגי יסוד בדיני הריגה - מהפסוקים ועד המקורות בחז"ל.

בפרק השני נעסוק בדין רודף במקורות חז"ל. דין רודף הוא, למעשה, התנגשות בין מושגי היסוד שהוזכרו בפרק הראשון. במסגרת פרק זה נדון בדילמה ההלכתית-מוסרית של הצלת רבים בנפש היחיד, החל מדברי התנאים והאמוראים, ועד פסיקת הרמב"ם, השולחן-ערוך והאחרונים.

בפרק השלישי נסווג את נושא הצלת רבים בנפש היחיד לארבעה מקרים כלליים, כאשר בכל מקרה לגופו תינתן הסקירה ההלכתית קצרה.

בפרק הרביעי נעסוק בשאלות שונות הלכה למעשה.

ב | עקרונות בדיני רציחה

איסור רציחה הוא אחד משבע מצוות בני נוח¹, וחזר ונשנה בעשרת הדיברות. איסור זה מיוחד בכך שהוא אחד משלושת האיסורים החמורים שעליהם נאמר "יהרג ואל יעבור"². הגמרא למדה זאת מן הסברה: מי אמר שדמך והצלת עצמך יקרים יותר

1. רמב"ם הלכות מלכים ומלחמותיהם, ט' א'.

2. סנהדרין, ע"ד עמוד א'.

מדמו של חברך?! כך פסק הרמב"ם³, וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך⁴.

בנוסף לאיסור הרציחה, התורה מצווה גם על שמירת החיים: האדם מחוייב בראש ובראשונה לשמור על חייו שלו⁵, וכמו כן עליו להציל את חברו הנתון בסכנת חיים, וכך נאמר: "לא תעמוד על דם רעך"⁶. הברייתא מביאה מספר דוגמאות למצווה זו: הצלת אדם שטובע בנהר, חיה גורתו או שודדים מנסים להורגו⁷. הגמרא מביאה מקור נוסף לחובת ההצלה מהפסוק "והשבותו לו"⁸, העוסק על פי מדרש חז"ל לא רק בהשבת ממון, אלא גם בהשבת הגוף, דהיינו בהצלת חיים. מצות ההצלה מתירה לעשות את כל הדרוש כדי להוציא את האדם מסכנה, לרבות נטרול של הסכנה בכל מחיר. כאשר אדם אחד מבקש להרוג אדם אחר, נקבעה ההלכה כי מצילים את הנרדף בנפשו של הרודף, ועל כך - בסעיף הבא.

ג | דין רודף - הצלת האחד בדמו של האחר

דין רודף נובע מ"התנגשות" הלכתית בין איסור הרציחה ומצוות ההצלה. ההלכה קובעת, שבהתנגשות כזאת חובת ההצלה גוברת, ומותר להרוג את הרודף. כך שנינו במשנה⁹: "ואלו הן שמצילין אותן בנפשן: הרודף אחר חברו להרוג", וכך נפסק להלכה בשולחן ערוך¹⁰.

לדין רודף ישנם סייגים. ראשית, מותר להרוג את הרודף רק כאשר לא ניתן להציל את הנרדף באופן אחר, כגון בממונו או באיבר מגופו של הרודף. כמו כן, במקרה של מאורע טבעי אסור להציל בנפש הרודף, וכפי שיוסבר להלן. סייג נוסף שמוזכר בחז"ל הוא רודף באונס שלא מרצונו, ובפרטי מקרה זה נחלקו חכמים, כדלהלן.

א. מאורע טבעי

דין רודף אינו מתקיים כאשר מדובר במאורע טבעי. הגמרא מביאה כדוגמה לכך את הסכנה שגורם הוולד לאימו במהלך הלידה. במקרה זה לא חל דין רודף, ולכן אין דוחים נפש מפני נפש, ואין הורגים את התינוק בשביל להציל את אימו. טעם הלכה

3. הלכות יסודי התורה, ה' ב', ולהלן שם בהלכה ז'.

4. יורה דעה, קנ"ז א'.

5. חכמים סמכו הלכה זאת על הכתוב "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (דברים, ד' ט"ו); ראה לבוש יורה דעה, רט"ז א'.

6. ויקרא, י"ט ט"ז; וכן נפסקה ההלכה ברמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש, א' י"ד).

7. סנהדרין, ע"ג עמוד א'.

8. דברים, כ"ב ב'.

9. סנהדרין, ע"ג עמוד א'.

10. חושן משפט, תכ"ה א'.

זו בגמרא¹¹ הוא "שאני התם דמשמיא קא רדפי לה". מדברי הגמרא הללו משמע שעל תינוק לא חל דין רודף, משום שתהליכי הטבע הם תהליכים הנובעים ממעשה ה', ועל כן לא ניתן להחיל עליהם דיני רודף.

ב. רודף שלא מרצונו, ודין הצלת רבים בנפש היחיד

כאשר הרודף איננו רודף מרצונו או כתוצאה ממעשיו, אלא כתוצאה מאילוץ חיצוני - הרי שחל איסור להורגו. במקרה שכזה דנה התוספתא¹²:

"סיעה של בני אדם, שאמרו להם נכרים תנו לנו אחד מכם ונהרגו ואם לאו הרי אנו הורגים את כולן - ייהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. אבל אם ייחזקו להם, כגון שיחדו לשבע בן בכרי¹³, יתנוהו להם ואל ייהרגו".

במקרה הראשון המתואר בתוספתא, אין אדם ספציפי המסכן את הכלל, ועל כן לא ניתן להגדיר אף אחד כרודף. ברם, במקרה השני בתוספתא ישנו רודף - אדם מן הקהילה, שעלול להמית את חבריו. בהבנת דין התוספתא במקרה זה נחלקו אמוראים¹⁴. ריש לקיש סבור, שמדובר על הלכה מיוחדת ביחס לשבע בן בכרי, שהיה מורד במלכות והתחייב מיתה. כלומר, כאשר הנכרים ייחדו אדם על לא עוול בכפו, לא ניתן להגדירו רודף, שכן איננו אשם בנעשה. רק כאשר לאותו אדם שייחזקו יש אחריות על מעשיו, ניתן להחשיבו רודף ולמוסרו להריגה.

ר' יוחנן חולק, ולדעתו אם הרוצחים ייחדו אדם ספציפי, הרי שהוא הפך להיות רודף, ומותר למוסרו להריגה. דעת רבי יוחנן ניתנת להבנה בשני אופנים:

מדברי רש"י¹⁵ עולה, שהיחיד אמנם איננו רודף, ואולם סביר להניח שאף אם לא ימסרוהו, הוא ימות עם כולם. לפיכך, טוען ר' יוחנן שגם אם אותו יחיד אינו חייב מיתה, ימסרוהו ובכך יצילו לפחות את חבריו.

החזון אי"ש¹⁶ מסביר בדעת ר' יוחנן, שגם מי שאיננו רודף - מותר למוסרו למיתה כדי להציל את הרבים "דיש לנו להשתדל למעט אבדת ישראל בכל מאי דאפשר". המקור לדברי החזון איש הוא המקרה המובא ברש"י¹⁷ אודות פפוס ולוליניוס שמסרו נפשם עבור הצלת הרבים. אף שהחזון איש נמנע מלפסוק כסברתו במפורש הלכה למעשה,

11. סנהדרין, ע"ב עמוד ב'.

12. תרומות, ז' כ"ג.

13. המקרה של שבע בן בכרי מופיע בספר שמואל ב', כ': "ושם נקרא איש בליעל ושמו שבע בן בכרי ... ויען יואב... כי איש מהר אפרים שבע בן בכרי שמו נשא ידו במלך דוד תנו אותו לבדו ואלכה מעל העיר, ותאמר האשה אל יואב הנה ראשו משלך אליך בעד החומה ...".

14. ירושלמי תרומות, ח' ד'.

15. סנהדרין, ע"ב עמוד ב', ד"ה יצא ראשו; וראה גם בשו"ת ציץ אליעזר, ט"ו ע'.

16. חזון איש, סנהדרין דף כ"ה.

17. תענית, י"ח עמוד ב'.

נראה שדעתנו נוטה לכך, בעיקר לנוכח העובדה שעצם ההלכה שאין דוחים נפש מפני נפש היא מן הסברה של "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי", ואם בסברה עסקינן, הרי שהדעת נותנת שיש עדיפות לחיי הרבים על פני חיי היחיד. אלא, שסברה זו עצמה שנויה במחלוקת, וכדרך שכתב כבר הכסף משנה¹⁸:

"ואפשר לומר דסבירא ליה לריש לקיש שמה שאמרו דבשפיכות דמים סברא הוא, אינו עיקר הטעם. דקבלה הייתה בידם דשפיכות דמים ייהרג ואל יעבור, אלא שנתנו טעם מסברא להיכא דשייך. אבל אין הכי נמי דאפילו היכא דלא שייך האי טעמא הוי דינא הכי דיהרג ואל יעבור".

וכן ביאר גם בשו"ת ציץ אליעזר¹⁹:

"ולכן לעניות דעתי דבכל כגון דא של חקירת החזון איש, קובע יותר השב ואל תעשה עדיף, כי הרי ישנה טענה של מאי חזית דדמו של זה סומק מדמו של חברו, ובהריגה וודאית אין חילוק בין יחיד לרבים, ולא אמרינן דרבים עדיפא, ולולינוס ופפוס שנהרגו בשביל להציל את ישראל ... הוא מפני שאחרת גם המה היו בהסכנה ליהרג".

כמובן, להלכה קיים הבדל גדול בין שני הפירושים בדעת ר' יוחנן: על פי הפירוש הראשון, כאשר אותו שייחדוהו עשוי להינצל, הוא איננו רודף ואסור למוסרו. אך על פי פירושו של החזון אי"ש, הצלת הציבור עדיפה על חיי היחיד.

בדרך כלל, במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש ההלכה היא כרבי יוחנן. עם זאת, במחלוקת זו פסק הרמב"ם²⁰ כדעת ריש לקיש, והכסף משנה ביאר שפסק להחמיר בדיני נפשות, ולא למסור להריגה אדם חף מפשע, אף לא כדי להציל את הרבים. השולחן ערוך לא התייחס למקרה זה, אך הרמ"א הביא את שתי הדעות בלא הכרע²¹. האחרונים נחלקו כיצד להכריע להלכה בין שתי הדעות המובאות ברמ"א. הט"ז והב"ח הכריעו כדעת ריש לקיש, הדעה השנייה המובאת ברמ"א, שהיא גם דעת הרמב"ם. לעומתם נראה כי הש"ך פסק כדעת רבי יוחנן - הדעה הראשונה המובאת ברמ"א. עם זאת, הש"ך מדגיש: "צריך לחזור תחילה על כל צדדי הצדדים קודם שימסרוהו".

האחרונים נחלקו כיצד לפסוק - מדברי החזון איש הנ"ל משמע שהוא נוטה לפסוק כרבי יוחנן, ואילו בשו"ת ציץ אליעזר שצוטט לעיל הדגיש שההלכה היא כדעת ריש לקיש.

18. הלכות יסודי התורה, ה' ה'.

19. ט"ו ע'.

20. הלכות יסודי התורה, ה' ה'.

21. יורה דעה, קנ"ז א'. וראה שם, שביחס לדעת ר' יוחנן צויין בסוגריים שמקורה ברמב"ם, אך הדבר תמוה, שכן הרמב"ם פסק כריש לקיש.

ד | 'פעולת הצלה' בנפש היחיד

ההכרעה ההלכתית האם יש לבצע פעולת הצלה לרבים או ליחיד על חשבון חיי הזולת, היא תוצר של דיני רודף, ושל מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש שהובאה בסעיף הקודם. נסקור מספר מקרים וננתח את הפסיקה ההלכתית לפי הדעות השונות, בהתחשב במחלוקת להלכה, ובשני האופנים להסבר שיטתו של רבי יוחנן:

א. הריגה בידיים עבור הצלת הרבים - מוסכם על הכול כי אין לבצע פעולה שיש בה מעשה הריגה של יחיד, גם אם בכך נגרום להצלת הרבים. אף שעל פי דעת החזון אי"ש היה מקום לדון בכך, הרי שהוא עצמו מתלבט ומסיק לאיסור.

ב. הריגה עקיפה עבור הצלת רבים - החזון אי"ש שואל מה יהיה הדין כאשר חץ נזרק לעבר רבים ועלול לפגוע בהם ולהורגם, אך ניתן להסיטו כך שייפגע ביחיד בלבד. בשו"ת ציץ אליעזר נותן דוגמה שכחה יותר: אדם עומד לפגוע בכלי רכב עמוס בנוסעים, ובאפשרותו להטות את ההגה וכך לדרוס אדם יחיד אך להציל את הרבים. בהקשר צבאי: חייל בקרב מסיט רימון שנזרק לעבר קבוצת לוחמים, כך שייפגע בוודאי ביחיד, אך יציל את הרבים. במצב כזה, מסיט החץ, ההגה או הרימון מציל את הרבים, והוא איננו הורג בידיים, אך ברור שהתוצאה הישירה של מעשהו תהיה הריגת היחיד (ובמידה רבה מדובר על פגיעה ישירה יותר מאשר מסירה לידי אחרים שמתכוונים להורגו). החזון אי"ש אינו מכריע בכך, אך בציץ אליעזר נקט לאיסור, ובהתאם לשיטתו הנ"ל שלפיה "בהריגה וודאית אין חילוק בין יחיד לרבים". על כן, פסק שבמקרה כזה "שב ואל תעשה עדיף": אל לו לאדם לבצע פעולה ממשית של הצלת הרבים כאשר הדבר יגרום באופן ישיר למותו של אדם אחר.²²

ג. אדם ממלט נפשו וחושף חברו לפגיעה ישירה - בשו"ת משנת פיקוח נפש²³ נשאל על ידי חייל שנמלט מירי, וכך חשף את חברו שעמד מאחוריו והלז נהרג - האם נהג כדיון. שורש הספק נובע מכך שאדם גרם למות חברו, אך בלא מעשה הריגה בידיים. ואמנם, הוא מצטט שם מחלוקת בין בעל "אמרי בינה" ובעל "דמשק אליעזר"²⁴ בעניין זה: בעל דמשק אליעזר התחבט בכך, ובסוף דבריו קבע "דעיקר החילוק הוא, רק אם הנגע עוד לא קרב בגבולו, ואם כבר בא וההפסד ברור לו אם לא יסלקו, יהיה מאיזה גרם שיהיה אינו רשאי לסלקו". לעומתו, בעל "אמרי בינה" מסיק להתיר, וכותב: "אבל אם איננו עושה מעשה בדבר המזיק רק להציל את שלו, ודאי דרשאי

22. כך עולה מדבריו של בעל האמרי בינה, שהובאו בהקדמה לספר דמשק אליעזר.

23. נ' י'.

מחבר הספר הוא הרב אריה לורניץ, בן זמננו.

24. מחבר הספר דמשק אליעזר הוא הרב אברהם צבי פרלמוטר, מרבני פולין בראשית המאה ה-20 למניינם. בהקדמה לספרו הוא דן בשאלתנו, ומצטט מדברי האמרי בינה.

ומכל שכן להציל נפשו ולברוח, מנין לנו לאסור אף אם על-ידי זה גורם סכנת נפשות לאחרים". אם כן, במקרה זה יש להפעיל את הכלל ש"חייך קודמים לחיי חברך"²⁵.

ד. **אדם ממלט נפשו וחושף חבירו לפגיעה עקיפה** - הדמשק אליעזר כתב, שכאשר הסכנה כבר ברורה ומיידית, הממלט נפשו נחשב למעשה כפוגע בחבירו. מדבריו למדנו, שאם אדם ממלט נפשו קודם זמן הסכנה, בוודאי שאין בכך כל איסור, אף אם בעקבות הבריחה ייגרם נזק לזולת.

ה | תשובות מפוסקי זמננו

על-פי העקרונות ההלכתיים שראינו בפרקים הקודמים, נסקור מספר דוגמאות מעשיות שהובאו בספרי הפוסקים בדורות האחרונים.

א. תינוק הבוכה במחבוא

נחלקו מספר מחברים האם מותר להרוג תינוק הבוכה במחבוא וישנו חשש שעל-ידי בכייתו יגלו את המחבוא ויהרגו את המתחבאים. בשו"ת דברי רננה²⁶ דן באישה שברחה עם תינוקה מפני קבוצת גויים ריקים ופוחזים שרצו להורגה. התינוק, שעוד לא מלאו לו חודש ימים, החל לבכות והאם פחדה שבכי התינוק יגרום לכך שהגויים יגלו אותם ויהרגו את שניהם. מסיבה זו היא הרגה את התינוק, מתוך שיקול שעדיף שהתינוק ימות מאשר שייתפסו על-ידי הגויים ושניהם ייהרגו. לאחר מכן באה לשאול האם נהגה כראוי או שעליה לעשות תשובה. לאחר דיון והבאת צדדי ההלכה, פסק בשו"ת דברי רננה שאסור היה לאישה להמית את בנה, מכיוון שהתינוק אינו מתכוון להיות רודף, אלא הדבר קורה באופן טבעי - "...בנידון דידן...הבכיה של תינוק הוא על-פי הטבע". אם כן, הוא מיישם בהקשר זה את הדין לגבי היחס בין עובר לאימו, ודין "רודף מן השמיים".

שאלה דומה מובאת בשו"ת מגיא ההריגה²⁷. בתקופת השואה התחבאה קבוצת יהודים בתוך בונקר מפני הנאצים. פעם אחת, בעת שהנאצים חיפשו אחר יהודים המסתתרים בבונקר, החל אחד התינוקות לבכות ממקום המחבוא. כל הניסיונות להשתיקו לא הועילו, והיה חשש כבד שייתפסו. אוראז התעוררה השאלה בין המתחבאים: האם מותר לשים כרית על פי התינוק בכדי להשתיקו, כאשר יש בכך

25. בבא מציעא, ס"ב עמוד א'.

26. סימן נ"ח.

מחבר הספר דברי רננה הוא הרב נתן נטע בן הרב משה מרדכי כהנא. בהקדמה לספר שו"ת דברי רננה שנדפס מכתב יד עתיק בברוקלין תשד"מ, כתב הגר"מ פיינשטיין: "מגאוני הדור בזמן הב"ח והט"ז והיה שר המסכים על הש"ך בורה דעה".

27. סימן א'.

המחבר הוא הרב שמעון אפרתי, שפירסם בשנת תשכ"א תשובות משנות האימה בשואה.

חשש שהתינוק ייחנק. תוך כדי ההתלבטות ניגש אחד המתחבאים ועשה זאת - הוא השתיק את התינוק באמצעות כרית ששם על פיו. לאחר שהנאצים הרשעים התרחקו מהמקום, הסירו את הכרית מעל פי התינוק ולמרבה הצער גילו שהוא נחנק למוות. הם פנו לרב שמעון אפרתי בשאלה האם מותר היה לעשות זאת, או שמא האדם שעשה זאת חטא בשגגה ועליו לחזור בתשובה. השאלה הפכה טרגית במיוחד עבור הרב אפרתי, מאחר ואחיו נהרג במקרה דומה - בו סירב לכסות בכרית את פי התינוק הבוכה מחשש שייהרג.

טענתו ההלכתית של הרב אפרתי היא, שמותר היה להרוג את התינוק, שכן דינו היה כשבע בן בכרי, והוא מסביר: "שכן היהודים הם בדין מיתה אצלם, ואין אפשרות להינצל מידם. ומכאן יוצא, שהיה רשות בידם להשתיקו, ואפילו אם היה זה כרוך בסכנת מיתה של התינוק". הוא מצטט מספר החינוך²⁸, ועל-פי דבריו הוא טוען כי בכל מצב שיש אדם ספציפי שגורם הריגה לכולם ולעצמו, הרי דינו כשבע בן בכרי, אף אם לא עשה שום מעשה שלילי שבגיננו הוא אמור להתחייב מיתה. משמע מדבריו, שההלכה כר' יוחנן וכפירוש רש"י, שאם בלאו הכי ימותו כולם, ניתן למסור אחד מהם להריגה.

בד בבד, הרב אפרתי מלמד זכות על אלו שלא עשו זאת, כמו אחיו. הסיבה לכך היא, מאחר ולדבריו הדין הוא **שמותר** להרוג את התינוק, אך אין **מצווה וחובה** לעשות זאת: "ולכן אלו (והיו מקרים כאלו במשפחתי השם ינקום דמם) שלא רצו להציל נפשם על-ידי החנקת ילד מישראל, קדשו שם שמים".

בשו"ת משנת פיקוח נפש מביא את פסיקתו של הרב חיים קנייבסקי שפסק גם כן להתיר להורגו מדין רודף.

ב. אישה המקשה לילד

מחלוקת נוספת היא האם מותר להרוג עובר של אישה המקשה ללדת ונשקפת סכנה לחייה. כבר חז"ל קבעו במשנה²⁹ שאם התינוק עדיין לא נולד מותר לחתוך אותו ולהוציאו חלקים חלקים מגוף האישה, שכן הוא אינו אלא עובר, וחיי אדם קודמים לחיי עובר. ברם, אם העובר כבר הוציא ראשו, הרי הוא כבן אדם, ואין דוחים נפש מפני נפש, וכפי שהובא לעיל שמן השמיים רודפים את האישה.

רבי עקיבא איגר בפירושו למשנה שם מצטט משו"ת פנים מאירות, המסתפק מה היא הדין כאשר ההערכה הרפואית היא שהאישה והוולד ימותו שניהם. מדברי רבי עקיבא איגר נראה שאכן התיר להרוג את העובר במצב כזה, כנראה מכוח ההבנה

28. מצווה רצ"ז.

29. אהלות, ז' ו'.

הנ"ל בשיטת ר' יוחנן. גם בשו"ת מהר"ם שי"ק³⁰ התיר על פי הבנה זו. הגר"ש דיכובסקי³¹ מצדד בעמדה זו, ומוסיף שיקול שונה להקל, מכוח העובדה שוולד בן יומו אף שדינו כבן אדם, הרי הוא עדיין ספק נפל, ועל כן יש להעדיף את חיי האם על פני חיי התינוק.

לעומת זאת, בשו"ת מחנה חיים³² אסר, ונימוקו עימו: כאשר גוי אומר לראובן להרוג את שמעון ובאם לאו הגוי יהרוג את שניהם - אכן מותר יהיה לראובן להרוג את שמעון. הסיבה היא שבפני ראובן עומדות שתי אפשרויות: או ששמעון ייהרג בידי אדם - ראובן, או ששניהם ייהרגו בידי אדם - הגוי. מבין שתי האפשרויות הללו עדיפה האפשרות שימות אחד בידי אדם ולא ימותו שניהם בידי אדם. ברם, בנדון דידן הרי שתי האפשרויות שונות במהותן: או שהתינוק והאם ייהרגו בידי שמים או שהתינוק לבדו ייהרג בידי אדם. לשיטת המחנה חיים, במקרה זה "אסור לעשות כן לסבב מיתה בידי אדם תחת מיתה בידי שמים". גם הנודע ביהודה³³ אסר בנידון זה.

ג. הפלת מטוס חטוף בדרכו להתנגש בבניין

בשו"ת משנת פיקוח נפש הנ"ל הביא ששאל את הגר"ח קנייבסקי מה הדין כאשר מטוס חטוף עתיד להתנגש בבניין, כפי שאירע בפיגועי ה-11 בספטמבר בניו-יורק. לכאורה, הפלת מטוס זה היא מעשה בידיים, אלא שמצד שני הוא בדרך להתרסקות בלאו הכי. כמו כן, מדובר על מצב שבו הורגים מספר מצומצם כדי להציל את הרבים. אם כן, לדעת החזון אי"ש בוודאי נראה שהדבר מותר, ואילו לדעת הציץ אליעזר ייתכן שאף בזה נאמר שב ואל תעשה עדיף.

הגר"ח קנייבסקי לא השיב לבעל שו"ת משנת פיקוח נפש, וטען שהוא מסתפק בדבר.

ד. בריחה מהכלא

בשו"ת חוות יאיר³⁴ פסק, שמותר לאדם להימלט ממתקן כליאה אף אם יענשו אחרים כתוצאה מהבריחה, והרי זה כפגיעה באחרים מכוח נזק שטרם נוצר. אמנם, ישנו גם צד להחמיר בדבר, שכן עצם הבריחה יוצרת סכנה לאחרים, ואף על פי כן החוות יאיר מיקל בדבר, משום שבזה אין פגיעה ישירה באחרים.

בספר יד אברהם³⁵ פוסק באופן דומה לגבי אדם שנתפס לעבודת הצבא. לדבריו, מותר לו למלט את עצמו, אף על פי שעל ידי כך יילקח אחר תחתיו.

30. יורה דעה, קנ"ה.

31. במאמרו בקובץ תורה שבעל פה, ל"ה.

32. חושן משפט, נ'.

33. מהדורא תניינא, חושן משפט נ"ט.

34. סימן ר"ג.

35. על השולחן ערוך יורה דעה, קנ"ז ט"ז.

ה. חילוף לכודים באמצעות כלי צמ"ה

עוד נחלקו פוסקי דורנו האם מותר לחלץ לכודים באמצעות כלי צמ"ה, כאשר על-ידי-כך ייהרגו לכודים אחרים. שאלה זו נשאלה למעשה במהלך מלחמת לבנון הראשונה. מכונית תופת התפוצצה בסמוך לבית הממשל הצבאי של צה"ל בצור, וכתוצאה מהפיצוץ קרס בית בן חמש קומות על יושביו. בשעת הפיצוץ שהו בקומות העליונות פחות חיילים מאשר בקומות התחתונות. כאשר החלו פעולות החילוץ, התברר שכדי לחלץ את החיילים ששהו בקומות התחתונות הלכודים בין ההריסות, יש להפעיל כלי הנדסה כבדים, אשר יגרמו למיתת החיילים ששהו בקומות העליונות ונמצאים בין השכבות העליונות של ההריסות.

הרב יצחק זילברשטיין³⁶ דן בשאלה זו. הוא מדמה מקרה זה למקרה של ספינה העומדת להיטבע מכובד האנשים, ויש צורך להשליך חלק מהנוסעים לים לצורך הצלת השאר. הוא פסק שאם ללא פעולות הצלה ימותו כולם, מותר לעלות עם טרקטור ומנוף להציל, גם אם קרוב לוודאי שבכך ייהרגו אנשים בידיים, שהרי בלי הצלה כולם ימותו. בדבריו הוא מציין גם את סברת "פנים מאירות" המוזכרת בדברי רבי עקיבא איגר שהובאו לעיל בהקשר לאישה המקשה ללדת.

אמנם, הרב שלמה דיכובסקי³⁷ העיר על כך, שיש לחלק בין מעשה הריגה שמהווה הצלה לאדם אחר ובין מעשה הריגה שרק לאחריו נוכל להגיע להצלה עתידית של אדם אחר. בנוגע לשאלת הריגת עובר לצורך הצלת אמו, מעשה הריגת הוולד הוא בעצמו מעשה הצלה כלפי האם, ולכן במקום שאלמלא הריגת הוולד שניהם ימותו, יש מקום להתיר את הריגת הוולד. אבל בנדון של בית שקרס מדובר בשתי פעולות נפרדות: מתחילה עליית הטרקטור על ההריסות, שזהו מעשה הריגה, ורק לאחר מכן פעולות הצלה, אם אכן יצליחו צוותי ההצלה לחלץ את החיים מבין ההריסות. לדעת הרב דיכובסקי, לא ניתן אפוא להביא ראיה להתיר הריגה במקרה זה - ומסקנתו היא, עם כל הצער הכרוך בכך: "שב ואל תעשה עדיף". כמובן יש להציל את מי שניתן להציל בלי לגרום להריגת אחרים. בנוסף, בנוגע לסברת שו"ת פנים מאירות שהביא הרב זילברשטיין, הביא הרב דיכובסקי כמה דעות שחלקו על יסוד דבריו. לטענתם, גם במקום שימותו כולם אסור לבצע מעשה הריגה - ובפרט כאשר אין מצב של "ייחודהו".

1. מלחמה

עקרונית, במלחמה אין לבצע שיקול טקטי של מיעוט אבדות בקרב, אלא שיקול אסטרטגי של ניצחון המערכה. הרב שלמה גורן³⁸ מסביר כי במלחמה לא חלים דיני

36. במאמרו: "דילול עוברים", בתוך: אסיא, ירושלים תשמ"ט.

37. במאמרו הנ"ל.

38. שו"ת משיב מלחמה, סימן א'.

פיקוח נפש הרגילים, ולכן במלחמה לא יחולו הכללים ההלכתיים המוזכרים במאמר זה. לכן, מפקד יכול לבצע פעולה שיש בה סיכוי להכרעה, גם אם כתוצאה מכך ייהרגו יותר חיילים מאשר בפעולה אחרת. זאת בתנאי שההחלטה היא בתחום שיקול הדעת והסמכות שצה"ל הגדיר לאותו מפקד.

ו | סיכום

נושא הריגת נפש מפני נפש הוא מורכב מאוד, מסתעפים ממנו פרטים ופרטי פרטים, ונדרשים עומק המחשבה וההיגיון בכדי לדעת "לדמות מילתא למילתא" ולהחיל את העקרונות ההלכתיים לגבי כל מקרה לגופו. מסיבה זו המאמר נבנה באופן סדור מה'מאקרו' אל ה'מיקרו' - מהכלל אל הפרט, ומן הגדרים ההלכתיים אל השאלות המעשיות. ויהי רצון שיהיו הדברים להלכה ולא למעשה, ויחיש לנו הקב"ה ביאת גואל צדק במהרה, ויקוים בנו "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".